

A KORAI BOLGAR OLVASÓKORÖKRŐL

Bezdán Sándor

A bolgár állam alapításának 1300. évfordulóján rendezett tudományos konferencia Magyarországon szép eredményeket vehet számba a bolgár kultúra, a kulturális hagyományok és a bolgár--magyar kapcsolatok bemutatásában. Növekvő elismerés kíséri a fővárosi bolgarisztika irodalmi és nyelvészeti eredményeit, a debreceni múzeum körül kibontakozott néprajzi kutatást és a "szegedi iskola" tudományos publikációit a középkori bolgár történelemről, különösen a Cirill és Metód témakörben. Néhány modern jelenség ismertetésével azonban még adósok vagyunk. Ezek közé tartozik a bolgár újkor egyik jelentős sajátossága: a csitalista-mozgalom. Ilyenformán könnyű újat mondani e témában, hiszen egy rövid népművelési ismertetésen kívül alig akad publikáció.¹ Ugyanakkor nehezíti az előadó dolgát a csitalista-mozgalom hatalmas hagyománygazdagsága. Ezúttal a bolgár nemzeti újjászületés olvasókörei-

ről szólunk.

A bolgár csitaliste a magyar "olvasókör" tükörszava, mely főleg a kelet-európai nyelvekben fordul elő /Lesekabinet, csitaonica, izba csitalnja, Uniunea de citire stb./ A kelet-európai nemzetek első olvasókörei többnyire a 19. század első felében alakultak /pl. cseh 1818, horvát 1838, szlovák 1840, szlovén 1861/.

A csitaliste kisebb irodalmi--művelődési társaság, mely azonban nevétől eltérően sokkal szélesebb társadalmi-politikai funkciót töltött be. Az első egyesületek a 19. század közepén keletkeztek, később tömegesen alakultak, ezért beszélhetünk mozgalomról. 1911-ben szervezték meg a központi szervezetet, a Csitalista Szövetséget. 1927-ben törvényben szabályozták az olvasókörök működését. A világháborúk súlyos törést okoztak az egyesületi életben. A két világháború közötti időszakból kiemelkedő progresszív hagyomány e társaságok antifasiszta harca volt.

A csitalisték fennmaradtak a szocialista viszonyok között is, ma több mint négyezer működik. Ez is egyik sajátossága a bolgár művelődési mozgalomnak. A bolgár kulturális élet dolgozói és a történetírók az egyedi vonások alapján hajlanak arra, hogy a csitalistét sajtátszüleményű kultúrtörténeti képződménynek tekintsék. Számunkra azonban a csitalisték történetének tanulmányozása kelet-európai regionális sajtáságai révén egyetemes tanulságokat kínál.

A művelődés és társadalmi haladás széles körű felismerése a polgári átalakulás idején következett be. A polgári átalakulás és a nemzetté válás összefüggéseinek feltárá-
ban jelentős eredményeket ért el a marxista történettudomány. A bolgár történetírás már monográfiákat produkált a nemzeti mozgalom kulturális intézményeiről, a csitalistékról.²

A bolgár olvasókörök történeti forrásai az egyesületi iratok /jegyzőkönyvek, tagnévsorok, pénztárkönyvek stb./, melyeket állami vagy saját archívumban őriznek. A jubileumi kiadványok ugyancsak sok adatot őriznek az egyesületek alakulásáról és működéséről. A helyi sajtó, illetve a legkorábban kiadott bolgár folyóirat, az 1870-től megjelenő "Csitaliste", az egyesületek központi lapja, -- ugyancsak nélkülözhetetlen forrás. A dokumentumokat hasznosan egészítik ki az időben összegyűjtött visszaemlékezések. Erre a viszonylag gazdag forrásbázisra támaszkodva már a polgári történetírás jeles képviselője, Sztilijan Csilingirov nagy könyvet szentelt a felszabadulás előtti olvasóköröknek.³

Régebben az első olvasókörök alakulási tényezői között a török reformokat, a nyugati hatást és a belső társadalmi fejlődést hangsúlyozták.

A gülhánéi hattiserif /1839/ és hattihumajum /1856/ valóban fontos, de nem meghatározó intézkedések a jogegyenlőség felé. Mivel a 19. század közepén vereséget szenvedett a Krímben Oroszország, így megcsappant a bolgár nemzeti mozgalom remé-

nye a külső támogatásra, szükségszerű volt tehát a belső szervező munka előtérbe kerülése. A nyugati befolyás inkább közvetett, inkább a kelet-európai megfeleléseket kell keresni. Ezért a fentiek mellőzése újabban érthető. A marxista történetírásban méltán került az első helyre a társadalmi-gazdasági fejlődés, mint objektív alap. A szubjektív tényezők közül a nemzeti mozgalom harcosait kell kiemelni. A korábban csak a kolostori iskolákban vagy külföldön képzett bolgárok irányították népük kulturális felemelkedését. A világi iskolák megjelenése és sokasodása a művelődési igény kiterjedését is jelzik. Ahogy az első iskolák alapításában kiemelkedő szerep jutott a gyarapodó polgári elemeknek, mindenekelőtt kereskedőknek és kézműveseknek, úgy tarthatjuk számon őket az olvasókörök alapításánál is.

Az első három bolgár olvasókör 1856-ban keletkezett. Szvistov, Lom és Sumen mint polgárosultabb városok méltán jártak élén e művelődési mozgalomnak. Szvistov és Lom jelentős dunai kikötő volt, nagy nemzetközi kereskedelmi forgalmat bonyolított le. Ez a város iparosodásához, a polgári elemek felhalmozódásához vezetett. A városok társadalom-szerkezetének változásához hozzájárult a faluról való beáramlás is. Az egyik szintén korán olvasókörrel rendelkező város társadalmi összetétele a következő volt: kézműves-iparos 50 %, földműves 32 %, kereskedő 18 %. A nemzeti mozgalom szempontjából ugyancsak fontos változás a városok népességének etni-

kai változása is, mivel egyre több bolgár lett városlakó. Sumen a régi fővárosok /Preszláv és Pliszka/ szomszédságában, a hegység és sík vidék találkozásánál szintén jelentős forgalmi és közigazgatási központ. E város kulturális életének megszervezésében jelentős szerepet játszottak a levert magyar szabadságharc emigránsai. Kossuth vezetésével több százan érkeztek ide. Részt vettek a gazdasági élet fejlesztésében is. A személyes kapcsolatok révén nézeteik közvetlenül is hatottak az első olvasókör progresszív arculatának kialakításában.

Csilingirov monográfiájában 130 egyesületet vett számba az 1878 előtti évtizedekből. Az újabban feltárt források szerint azonban 187 olvasókör működött. Ebből 128 városban keletkezett, 59 pedig falun.

Az első évtizedben lényegében szórványos egyesületalakulásról van szó. 1868-ig 33 olvasókör keletkezett. Ezután fordulat következett be, hiszen 1875-ig 154 kulturális egyesület jött létre, tehát ez a mozgalommá válás időszaka. A nagyobb városokban több olvasókör is keletkezett. Csirpanban pl. alakult egy fő olvasókör és külön szerveződtek a szegények, az egyszerű kapáló emberek. Külön kell szólni a külföldön keletkezett bolgár kulturális egyesületekről. A külföldön élő bolgár emigránsok vagy kereskedők szerves részévé váltak a nemzeti mozgalomnak. 51 olvasókört hoztak létre a szomszédos területeken: Románia 21, Makedónia 8, Görögország 5,

Szerbia 7, Ausztria 1, Törökország 4, Oroszország 1, Csehország 1.

Az Osztrák--Magyar Monarchiában a bánáti bolgárok szerveztek olvasókört Vingában és Besenyőben a nemzeti öntudat ápolására. A bukarestben 1861-ben keletkezett bolgár olvasóköri a következő mottó alatt alakult: "Az ember természeténél fogva alkot társadalmat, a társadalmi élet pedig tökéletesíti az embereket." Ugyanitt hangsúlyozták az ünnepélyes megnyitón, hogy a nemzeti sajátosság megőrzésének fontos eszközei az önálló egyház, iskola és sajtó. Negyedik tényezőként sorolták az olvasókört, "amely szintén egy iskola, de nem a fiatalok, hanem a felnőttek számára".⁴

Konstantinápolyban 1866-ban keletkezett bolgár olvasóköri, amely összefogta az elmúlt évtized alatt létrejött egyesületeket. P. R. Szlavejkov ezt az irányító szerepet a Csitaliste c. folyóirat révén gyakorolta.

Az egyesületek neve gyakran utal a nemzeti mozgalomra és társadalmi haladásra: Újjászületés, Ébredés, Szikra, Fény, Hajnal, Remény, Új Élet, Testvériség, Egyetértés, Egység, Összefogás, Testvéri Társaság, Felvilágosodás, Haladás, Önképzés, Tudomány, Tudományszeretet, Fejlődés, Tevékenység, Szorgalom, Állhatatosság, Mezei Anyácska /földművesek egyesülete/.

Kezdetben többször szerepelt a "bolgár olvasóköri" megjelenés, később azonban rendre "narodnite csitaliste"-vé egyszerűsödött. Itt azonban utalhatunk arra, hogy a "narodna"

szó népi-nemzeti értelmű.

A pecsét gyakran utal a felvilágosodás eszméjére. A szvistovi olvasókör jegye például a könyv és a gyertya.

Az egyházi személyek neve az olvasókör címében utal a pravoszláv egyház és a társadalmi szervezetek együttműködésére a nemzeti mozgalomban. A független bolgár nemzeti egyház /exarhatus/ 1870-ben jött létre; a bolgár nemzeti mozgalom ekkorra már kezdi meghaladni a kulturális fázist.

A társadalmi egyesületek alakulásuk alkalmával kötelezően alapszabályokba foglalták programjukat és működési feltételeiket. A legtöbb egyesület a kulturális felemelkedés céljából keletkezett. A tagok mielőbb igyekeztek könyvtárat alapítani, könyveket és újságokat kiadni, iskolákat támogatni, népművelési előadásokat szervezni. A legtöbb olvasókör külön gondot fordított az öntevékeny művészeti élet kialakítására /műkedvelő színjátszás, kórus/.

Az olvasókörök szervezeti felépítése fontos adalék a demokratikus elvek korai érvényesüléséhez. Az egyesület élén a közgyűlés által választott vezetőség áll. Az önkormányzatot tehát részben rajtuk keresztül, részben magában a közgyűlésben gyakorolja egy egyenlő jogú tagság. A vezetésben rendszerint vagyonos és művelt polgárok vettek részt. A tanítók szinte kivétel nélkül szerepet játszottak a kulturális egyesület irányításában. Ez egyben utal az iskola és az olvasókör szoros kapcsolatára, ami gyakran abban is megnyilvánul, hogy

az egyesület az iskolában kap helyet az első években.

Az egyesület általában 40--150 fő közötti létszámmal működött. Az egyesületen belüli "fiatalok és öregek harca" mögött gyakran nemcsak nemzedéki ellentétek voltak, hanem társadalmiak is. Az egyesületnek rendszerint csak helybeli tagjai voltak, de a vidéki tagok jelenlétére is van példa, ami szintén nem közömbös a mozgalom szerveződése szempontjából. A novomahjanszki olvasókör 1872-ben 57 helyi tagot számlált. Gabrovoból 18, Eterből 13, Trnovoból 1, Sipka faluból 4 tagja volt, akik tagdíjkkal és adományaikkal hozzájárultak az egyesület anyagi bázisához.⁵

A tagdíj általában 30--100 garas volt, ami magasabb taglétszám mellett is szerény anyagi feltételeket jelentett. Az egyesület aktív működése mellett gyakran gyorsan emelkedett a taglétszám: Ruszéban 1867-ben 79, 1873-ban 259 tag volt, Sztarazagorában 1874-ben 600 tagot számlált az olvasókör.

Az alakuló olvasókörök nemcsak az iskolában kaphattak helyet, hanem valamely módosabb vezető házában is, sokszor hosszú évekre. A helyiségek berendezése függött a tagság anyagi helyzetétől, de többnyire szerényen praktikus volt. Díszítő elemként arcképekről és Bulgária térképéről szólnak a források.

A könyvtár alapítása és gyarapítása gyakran történt ajánlékozás útján. P. Szlavejkov 50 kötetet adott a haskovói olvasókörnek; a sztaraagorai olvasókör többször kapott bolgár

és görög könyveket, így érthető, hogy állománya 1860-tól /785 kötet/ másfél évtized alatt megduplázódott. Kukus községben 1869-ben 50 tag alapított olvasókört. Könyvtáruk az alábbi főbb egységekre tagolható: 130 tankönyv, 70 olvasókönyv, 70 földleírás, 70 egyházi könyv. Az első szvistovi csitaliste Emánuel Vaszkidovics tanítótól kapta könyvtárát, melyben görög, szláv és szerb nyelvű munkák voltak többségben.

Múzeumok híján az olvasókörök gyűjtötték a történelmi emlékeket is. A tanítók gyakran vezettek előadás-sorozatot a nemzeti múlt dicső korszakairól. Az olvasókörök teljes kulturális tevékenysége tudatosan irányul a hazafias érzés felkeltesére. Nem véletlen tehát, hogy a függetlenségi harcok során -- mind a felkelésekben, mind az orosz--török háborúk idején -- ezek a társadalmi egyesületek bázisaivá lettek a nemzeti mozgalom fegyveres szakaszának.

Amikor méltatjuk a bolgár történetírás eredményeit a csitaliste-mozgalom feldolgozásában, feltétlenül hangsúlyoznunk kell a kelet-európai összehasonlítás igényét. A bolgár olvasókörök progresszív hagyományainak feldolgozása például szolgál mind a magyar, mind a magyarországi nemzetiségi, mind pedig valamennyi kelet-európai hasonló funkciójú kulturális egyesületek számbavételéhez, elemzéséhez és értékeléséhez.

Jegyzetek

- 1 Takács József. A bolgár csitaliste mozgalom története. Népművelési Értesítő 1964. 1--2. 138--151.

- 2 N. Kondarev--Szt. Szirakov--P. Csolov. Narodnite csitalista v Bolgarija. Tom. 1--2. Szofia, 1972, 1978.
 A később megjelenő 3. kötet 1944-től tárgyalja az egyesületek tevékenységét. Az egyes olvasóköri történetére, a helytörténeti irodalom kulturális fejezeteire itt most nem térnek ki.

- 3 Sztilyan Csilingirov. Bolgarszki csitalista pradi Oszvo-bozsdenieto. Szofia, 1930.

- 4 Veszeli Trajkov. Titán na epohata. Csitaliste 1981. No.7.

- 5 Dimo Todorov. 100 godini novomahljanszko csitaliste Zora. Csitaliste 1982. 4.